

Governance Requirements for Ensuring the Spiritual Health of Society with Emphasis on Religious Texts

Ali Khaleghi , Ali Kamali*

Department of Islamic Studies, School of Medicine, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

*Correspondence should be addressed to Dr. Ali Kamali; Email: AliKamali@Sbmu.ac.ir

Article Info

Received: Dec 28, 2024

Received in revised form:

Jun 16, 2025

Accepted: Jul 28, 2025

Available Online: Sep 23, 2025

Keywords:

Health

Holy Quran

Islamic governance

Spiritual health

Tradition

 <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i3.47127>

Abstract

Background and Objective: Given the importance of spiritual health in enhancing quality of life and its impact on the psychological wellbeing of society, the governance requirements for ensuring this aspect of health have received less attention. Previous research has shown that insufficient attention to spiritual dimensions can lead to serious challenges in social and cultural areas; therefore, this study aims to identify effective governance requirements for ensuring the spiritual health of society, providing practical suggestions to facilitate appropriate policymaking.

Methods: The research is qualitative in nature, employing a descriptive-analytical method. It utilizes credible library resources including books, scientific articles, and reports related to community spiritual health. The collected information was analyzed using content analysis methods to identify governance requirements for ensuring spiritual health. Findings from various sources were analyzed to extract reliable results based on which recommendations were made for improving governance requirements aimed at ensuring community spiritual health. The authors reported no conflicts of interest.

Results: Data analysis revealed that governance requirements for ensuring spiritual health include "promoting and disseminating religious teachings", "combating corruption and promoting justice", "supporting religious and cultural institutions", "enhancing Islamic ethics and behavior", and "fostering social solidarity". It was also found that addressing individuals' spiritual needs can help reduce social problems.

Conclusion: This study emphasizes the importance of governance requirements in securing spiritual health and suggests that governments adopt comprehensive approaches to create an environment conducive to enhancing spiritual wellbeing. Implementing these recommendations will not only improve individuals' quality of life but also contribute significantly to strengthening social cohesion.

Please cite this article as: Khaleghi A, Kamali A. Governance Requirements for Ensuring the Spiritual Health of Society with Emphasis on Religious Texts. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(3):100-116. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i3.47127>

Summary

Background and Objective

The state and government are considered as the most important sources for codifying rules,

implementing decisions, and allocating material and spiritual values. The main function of sovereignty is to establish social order and organize the demands of the members of the society to achieve an ideal situation ensuring their well-being. Hence, political thinkers, despite their

differing perspectives, have always sought to create ideal order by searching for ethical mechanisms and outlining a virtue-based state, recommending it to the rulers of their time. They have generally defined the purpose of the state and government as establishing and ensuring a good life for the people, even though there has been no consensus on the nature of a good life, goodness, or happiness (1). Allameh Seyyed Mohammad Hossein Tabatabaei attributed this disagreement regarding the nature of good and bad life to differences in the worldviews and anthropology of thinkers (2). Therefore, Muslim philosophers and scholars, based on their religious worldview and anthropological principles, have sought to establish a political order in which political conduct is based on religious and moral values and virtues, thus preparing the Muslim social environment for achieving both material and spiritual prosperity and establishing a society founded on justice and freedom while preventing oppression and corruption. Such a system gives meaning to their lives and ensures spirituality and happiness for the people. Accordingly, by referring to religious texts including the Quran and Sunnah, they believe that an Islamic state and government is responsible for providing a good life for the people in both material and spiritual aspects, and in addition to material and worldly duties, it bears a heavy responsibility for the spiritual health of society (the promotion of faith, piety, morality, and spirituality).

Despite the importance of spiritual health in improving quality of life and its impact on the mental health of society, the requisites of governance for providing this aspect of health have not received sufficient attention. Previous studies have shown that insufficient attention to spiritual dimensions can lead to serious social and cultural challenges. Therefore, the aim of this study was to identify government requirements effective in ensuring the spiritual health of society, in order to lay the groundwork for appropriate policymaking with practical suggestions.

A deep review of the research literature revealed a lack of quantitative or qualitative studies on this topic. In this regard, Ansari Mahyari et al. (3), by examining international human rights documents such as those of the World Health Organization, attempted to address the role of governments in guaranteeing the right to spiritual health. They argue that while the conditions of governments in ensuring this right differ and governments cannot fully guarantee

individuals' health, they can create conditions where access to overall health and welfare facilities is possible for everyone. The authors of the present study seek to address the ambiguities and challenges related to the concept of spiritual health and its position in government obligations, and to explore practical methods to institutionalize and enhance its impact on individuals. A key difference between the present and the previous studies is its focus on analyzing the government's—especially the Islamic government's—requirements for providing spiritual health, based on religious and legal texts and paying attention to the fundamental documents of the Islamic Republic system. In the present study, some of these governance requirements for ensuring the spiritual health of society, with an emphasis on religious texts, were addressed.

Methods

This is a qualitative study conducted using a descriptive-analytical method. Reputable library resources, including books, scientific articles, and reports related to the spiritual health of society, were used. The collected information was examined through content analysis to identify governance requirements for ensuring spiritual health. The findings from various sources were analyzed to extract reliable results, and, based on these, suggestions were provided to improve governance requirements for the realization of spiritual health in society.

Results

The results of data analysis revealed that governance requirements for providing spiritual health include promoting and propagating religious teachings, combating corruption and promoting justice, supporting religious and cultural institutions; enhancing Islamic morals and conduct, and fostering social solidarity. It was also found that attention to individuals' spiritual needs can help reduce social problems.

Conclusion

The responsibilities of an Islamic government are not limited to the realm of economy and the material welfare of the people; rather, the development of the spiritual dimensions of individuals and the cultivation of divine values within society holds a fundamental position. One of the main missions of an Islamic government is to create conditions in which people can experience and practice spirituality, piety, morality, and social solidarity in both their personal and collective lives. This can be achieved

through the promotion of religious teachings, combating corruption, realizing social justice, effective support for cultural and religious institutions, and paying special attention to the growth of Islamic ethics within society. The spiritual health of a society has a deep connection to mental wellbeing, social security, and the growth of human creativity. If citizens grow up in an environment filled with justice, empathy, and the promotion of spiritual values, their sense of security and inner peace will be strengthened, enabling individuals to realize their potential talents and play an effective role in improving the social environment. On the other hand, families, civil institutions, and the people themselves must also be sensitive and active in strengthening spiritual health. The responsible participation of these actors provides the necessary synergy for building a dynamic and morally guided society.

This study underscores the importance of governance requirements in ensuring spiritual health and recommends that governments provide a comprehensive approach to facilitate the improvement of spiritual wellbeing. Implementing these suggestions will not only enhance individuals' quality of life but will also help strengthen social cohesion.

Future research is recommended to examine the impact of governance strategies on spiritual health using field and mixed-method approaches. Policymakers and managers can also play a more effective role in improving spiritual health by creating supportive environments for religious institutions, developing moral education, and promoting social solidarity.

Acknowledgements

The authors express their gratitude to the esteemed professors, research colleagues, and all those who contributed to the preparation, compilation, and evaluation of this article.

Funding

According to the authors, this study received no financial support and was conducted at the personal expense of the researchers.

Conflict of interest

The authors declared no conflicts of interest regarding this research.

Authors' contribution

Research design, writing and revision of the article: first author; and data collection and analysis and revision of the article: second author.

متطلبات الحوكمة في تحقيق الصحة المعنوية للمجتمع مع التأكيد على النصوص الدينية

علي خالقي ^{id}، علي كامالي ^{id*}

قسم المعارف الإسلامية، كلية الطب، جامعة الشهيد بهشتي للعلوم الطبية، طهران، إيران.

* المراسلات الموجهة إلى الدكتور علي كامالي؛ البريد الإلكتروني: AliKamali@Sbmu.ac.ir

معلومات المادة

الوصول: ٢٦ جمادى الثاني ١٤٤٦
وصول النص النهائي: ٢٠ ذى الحجة ١٤٤٦
القبول: ٣ صفر ١٤٤٧
النشر الإلكتروني: ٣٠ ربيع الأول ١٤٤٧

الكلمات الرئيسية:

الحكومة الإسلامية
السنة
الصحة
الصحة الروحية
القرآن الكريم

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: نظرًا لأهمية الصحة الروحية في تعزيز جودة الحياة وتأثيرها المباشر على الصحة النفسية للمجتمع، لم تحظ متطلبات الحوكمة لضمان هذا البعد من أبعاد الصحة بالاهتمام الكافي. تشير الدراسات السابقة إلى أنّ قلة الاهتمام بالأبعاد الروحية قد يؤدي إلى تحديات جسيمة في المجالات الاجتماعية والثقافية. وبناءً عليه، فإنّ هدف هذه الدراسة هو تحديد المتطلبات الحوكمية الفاعلة في ضمان الصحة الروحية للمجتمع، من خلال تقديم اقتراحات عملية تمهّد لوضع سياسات مناسبة في هذا المجال.

منهجية البحث: يعتمد هذا البحث على المنهج النوعي، وينتقد بأسلوب وصفي - تحليلي وتم استخدام مصادر مكتبية موثوقة تشمل الكتب والمقالات العلمية والتقارير ذات الصلة بموضوع الصحة المعنوية في المجتمع. تمّت معالجة البيانات المجموعة باستخدام منهج تحليل المحتوى، بهدف التعرف على متطلبات الحوكمة في تحقيق الصحة الروحية. تم تحليل النتائج المستخلصة من دراسة المصادر المختلفة بهدف الوصول إلى نتائج موثوقة، وبناءً على هذه النتائج تم تقديم جملة من التوصيات الهادفة إلى تعزيز المتطلبات الحوكمية لضمان تحقيق الصحة الروحية في المجتمع. لم يُذكر أي تعارض في المصالح من قبل مؤلفي المقالة.

المعطيات: أظهرت نتائج تحليل البيانات أنّ متطلبات الحوكمة لتحقيق الصحة الروحية، من أبرزها: نشر التعاليم الدينية والترويج لها و مكافحة الفساد وتعزيز العدالة ودعم المؤسسات الدينية والثقافية وترسيخ الأخلاق والسلوك الإسلامي وتعزيز التماسك والتضامن الاجتماعي. كما أظهرت النتائج أيضًا أن تلبية الحاجات الروحية للأفراد يمكن أن تساهم في الحد من المشاكل الاجتماعية.

الاستنتاج: تؤكد هذه الدراسة على أهمية المتطلبات الحوكمية في تحقيق الصحة المعنوية، وتوصي بأن تتبنى الحكومات مقاربات شاملة من شأنها تهيئة الظروف المناسبة لتعزيز الصحة الروحية في المجتمع. إنّ تنفيذ هذه التوصيات لا يؤدي فقط إلى تحسين جودة حياة الأفراد، بل يساهم أيضًا في تعزيز التماسك الاجتماعي.

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Khaleghi A, Kamali A. Governance Requirements for Ensuring the Spiritual Health of Society with Emphasis on Religious Texts. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(3):100-116. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i3.47127>

الزامات حاکمیت در جهت تأمین سلامت معنوی جامعه با تأکید بر متون دینی

علی خالقی^{id}، علی کمالی^{id*}

گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

*مکاتبات خطاب به دکتر علی کمالی، رایانامه: AliKamali@Sbm.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۸ دی ۱۴۰۳

دریافت متن نهایی: ۲۶ خرداد ۱۴۰۴

پذیرش: ۱۶ مرداد ۱۴۰۴

نشر الکترونیکی: ۱ مهر ۱۴۰۴

واژه‌های کلیدی:

حکومت اسلامی

سلامت

سلامت معنوی

سنت

قرآن کریم

چکیده

سابقه و هدف: با توجه به اهمیت سلامت معنوی در ارتقای کیفیت زندگی و تأثیر آن بر سلامت روانی جامعه، به الزامات حاکمیت برای تأمین این جنبه از سلامت کمتر توجه شده است. پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که نداشتن توجه کافی به ابعاد معنوی می‌تواند منجر به چالش‌های جدی در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی شود؛ بنابراین، هدف این مطالعه شناسایی الزامات حاکمیتی مؤثر در تأمین سلامت معنوی جامعه بوده است تا با ارائه پیشنهادهای عملی، زمینه‌سازی برای سیاست‌گذاری‌های مناسب فراهم شود.

روش کار: روش پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی است و در آن از منابع کتابخانه‌ای معتبر شامل کتاب‌ها، مقالات علمی و گزارش‌های مرتبط با موضوع سلامت معنوی جامعه استفاده شد. اطلاعات جمع‌آوری شده با روش تحلیل محتوا بررسی شد تا الزامات حاکمیت در تأمین سلامت معنوی شناسایی شود. یافته‌های حاصل از مطالعه منابع مختلف تجزیه و تحلیل شد تا نتایج قابل اعتمادی استخراج شود و بر اساس این نتایج، پیشنهادهایی برای بهبود الزامات حاکمیت جهت تأمین سلامت معنوی جامعه ارائه شد. مؤلفان مقاله تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که الزامات حاکمیت برای تأمین سلامت معنوی شامل ترویج و تبلیغ آموزه‌های دینی؛ مبارزه با فساد و ترویج عدالت؛ حمایت از نهادهای دینی و فرهنگی؛ ارتقای اخلاق و رفتار اسلامی؛ و ترویج همبستگی اجتماعی بود. همچنین مشخص شد که توجه به نیازهای روحانی و معنوی افراد می‌تواند به کاهش مشکلات اجتماعی کمک کند.

نتیجه‌گیری: این مطالعه بر اهمیت الزامات حاکمیتی در تأمین سلامت معنوی تأکید دارد و پیشنهاد می‌کند که دولت‌ها با اتخاذ رویکردهایی جامع، زمینه را برای ارتقای سلامت معنوی فراهم کنند. اجرای این پیشنهادهای نه تنها موجب افزایش کیفیت زندگی افراد خواهد شد، بلکه به تقویت انسجام اجتماعی نیز کمک خواهد کرد.

استناد مقاله به این صورت است:

Khaleghi A, Kamali A. Governance Requirements for Ensuring the Spiritual Health of Society with Emphasis on Religious Texts. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2025;11(3):100-116. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v11i3.47127>

مقدمه

دولت و حکومت مهم‌ترین منبع تدوین قواعد، اجرای تصمیمات و تخصیص ارزش‌های مادی و معنوی به شمار می‌رود. کارویژه اصلی حاکمیت، برقراری نظم اجتماعی و سامان مطالبات اعضای جامعه به‌منظور نیل به وضع مطلوب و زندگی سعادتمند آنان است. از این‌رو، همواره اندیشمندان سیاسی با وجود رویکردهای متفاوت، در صدد ایجاد نظم مطلوب، در جست‌وجوی سازوکارهای اخلاقی و ترسیم دولت فضیلت‌مدار بوده و آن را به زمامداران عصر خویش تجویز نموده‌اند. آنان اساساً هدف از دولت و حکومت را تعریف و ایجاد زندگی خوب برای مردم دانسته‌اند. هرچند درباره ماهیت زندگی خوب و خیر و سعادت اتفاق نظر نداشته‌اند^۱ (۱). علامه سید محمدحسین طباطبایی علت این اختلاف نظر درباره ماهیت زندگی خوب و بد را ناشی از تفاوت جهان‌بینی و انسان‌شناسی اندیشمندان دانسته‌اند^۲ (۲). بنابراین، فلاسفه و اندیشمندان مسلمان بر اساس جهان‌بینی دینی و مبانی انسان‌شناسی خود، در پی بنیان‌نهادن نظامی سیاسی بوده‌اند که فعل سیاسی در آن، مبتنی بر ارزش‌ها و فضیلت‌های دینی و اخلاقی، محیط اجتماعی مسلمانان را برای رسیدن به سعادت مادی و معنوی آماده سازد و اجتماعی مبتنی بر عدالت و آزادی فراهم سازد و مانع ظلم و فساد شود؛ به حیات آنان معنا ببخشد و معنویت و سعادت را برای ایشان تأمین کند. بر این اساس، آنان با ارجاع به متون دینی از جمله کتاب و سنت، بر این باورند که دولت و حکومت اسلامی، مسئول فراهم‌ساختن زندگی خوب از حیث مادی و معنوی برای مردم است و علاوه بر وظایف مادی و دنیوی، مسئولیت سنگینی در قبال سلامت معنوی (ارتقای ایمان، تقوا، اخلاق و معنویت) جامعه بر عهده دارد.

پیشینه پژوهش

با توجه به اهمیت سلامت معنوی در ارتقای کیفیت زندگی و تأثیر آن بر سلامت روانی جامعه، به الزامات حاکمیت برای تأمین این جنبه از سلامت کمتر توجه شده است. پژوهش‌های پیشین نشان داده‌اند که نداشتن توجه کافی به ابعاد معنوی می‌تواند منجر به چالش‌های جدی در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی شود؛ بنابراین، هدف این مطالعه شناسایی الزامات حاکمیتی مؤثر در تأمین سلامت معنوی جامعه بوده است تا با

دادن پیشنهادهای عملی، زمینه‌سازی برای سیاست‌گذاری‌های مناسب فراهم گردد.

با بررسی عمیق ادبیات پژوهش، فقدان مطالعات کمی یا کیفی درباره موضوع پژوهش بیش‌ازپیش نمایان شد. در این باب، انصاری مهبیاری و همکارانش (۳) با بررسی اسناد بین‌المللی ناظر بر حقوق بشر نظیر سازمان جهانی بهداشت، تلاش می‌کنند تا به نقش دولت‌ها در تضمین حق بر سلامت معنوی بپردازند و معتقدند هر چند شرایط دولت‌ها در تأمین و تضمین حق بر سلامت معنوی یکسان نیست و دولت‌ها نمی‌توانند به‌طور کامل از سلامت افراد حمایت کنند؛ اما می‌توانند شرایطی را فراهم کنند که برخورداری از سلامتی بر همه ابعاد و استفاده از امکانات رفاهی برای افراد ممکن باشد. نویسندگان در پژوهش منظور، تلاش دارند تا به ابهامات و چالش‌های مفهوم سلامت معنوی و جایگاه آن در اسناد تعهد دولت‌ها و به‌کارگیری شیوه‌های قابل اجرا برای نهادینه‌سازی و تأثیرگذاری سلامت معنوی بر افراد بپردازند. بی‌تردید یکی از تفاوت‌های مهم پژوهش حاضر با پژوهش مزبور، بررسی و تحلیل الزامات حکومت به‌ویژه حکومت اسلامی به تأمین سلامت معنوی جامعه است که مستند به متون دینی و قانونی و توجه به اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی است. در پژوهش حاضر به برخی از این الزامات حاکمیت در جهت تأمین سلامت معنوی جامعه با تأکید بر متون دینی پرداخته شده است.

روش کار

روش پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی است و در آن از منابع کتابخانه‌ای معتبر شامل کتاب‌ها، مقالات علمی و گزارش‌های مرتبط با موضوع سلامت معنوی جامعه استفاده شد. اطلاعات جمع‌آوری‌شده با روش تحلیل محتوا بررسی شد تا الزامات حاکمیت در تأمین سلامت معنوی شناسایی شود. یافته‌های حاصل از مطالعه منابع مختلف تجزیه و تحلیل شد تا نتایج قابل اعتمادی استخراج شود و بر اساس این نتایج، پیشنهادهایی برای بهبود الزامات حاکمیت جهت تأمین سلامت معنوی جامعه داده شد.

یافته‌ها

۱- چارچوب مفهومی

۱-۱- سلامت

سلامت به‌معنای سالم‌بودن است و به ادراک، رفتار و

^۱ ص ۱۰۰

^۲ ص ۳۱۷

سلامت معنوی به دلیل تنوع در مفهوم معنویت و جهان بینی‌ها، مقوله‌ای پیچیده است و تعاریف آن بسته به دیدگاه هر گروه متفاوت است^{۱۱} (۱۲). سازمان بهداشت جهانی در تعریف جدید خود، بُعد معنوی را جزء جدایی‌ناپذیر سلامت معرفی کرده است (۱۳). فرناندو و چوده‌ری^{۱۲} چهار بُعد اصلی سلامت معنوی را پیشنهاد کرده‌اند: (۱) بُعد شخصی، (۲) بُعد اجتماعی، (۳) بُعد محیطی و (۴) بُعد متعالی. ارتباط مؤثر بین این ابعاد موجب افزایش سلامت معنوی می‌شود^{۱۳} (۱۴).

سلامت معنوی قرآنی به حالتی از نفس اطلاق می‌شود که در قرآن به قلب سلیم و نفس مطمئنه اشاره شده است. مبانی اصلی این سلامت شامل انسان‌شناسی، خدانشناسی و معادشناسی است و شناخت صحیح این مبانی به رفتار ارزشی و هدفمند در زندگی منجر می‌شود^{۱۴} (۱۵). قرآن کریم بر این نکته تأکید دارد که عمل صالح و ایمان به خدا موجب حیات طیبه می‌شود (سوره نحل، آیه ۹۷). سلامت معنوی در نگاه اومانیستی انسان را موجودی مادی و تک‌ساحتی می‌نگرد که احساسات و عواطف او به بُعد مادی‌اش مرتبط است. در این دیدگاه، معنویت ابزاری برای بهبود روان بیمار در نظر گرفته می‌شود و با معنویت دینی تفاوت دارد^{۱۵} (۱۷). سلامت معنوی با نگرش دینی به معنای گسترده‌تری از سلامت معنوی می‌پردازد و بر این باور است که انسان علاوه بر جسم، روح نیز دارد و سلامت روح نیز به اندازه سلامت جسم اهمیت دارد. در این نگاه، سلامت معنوی هویت و شخصیت مستقلی دارد و می‌تواند در خدمت سلامت جسمی قرار گیرد^{۱۶} (۷).

۲- تحلیل محتوا

۲-۱- ترویج و تبلیغ آموزه‌های دینی

۲-۱-۱- مبانی

قرآن کریم و روایات اهل بیت (ع) بر اهمیت تبلیغ دین و ارشاد مردم تأکید دارند. بر این اساس، خداوند متعال در آیه ۱۶۴ سوره آل عمران می‌فرماید: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»؛ «خداوند بر مؤمنان منت نهاد (نعمت بزرگی بخشید) هنگامی که در میان آنها، پیامبری از خودشان برانگیخت؛ که آیات او را بر آنها

پدیده‌های سالم اطلاق می‌شود که به‌خوبی وظایف خود را انجام می‌دهند. واژه سلامت به هر چیزی که به‌درستی عمل کند، اشاره دارد. جسم سالم باید تمامی وظایف خود مانند جذب و دفع را بدون مشکل انجام دهد. همچنین عقل و روح سالم باید در اندیشیدن و هدایت فرد به اهداف انسانی مؤثر باشند. ابن سینا در آثار خود، صحت را حالتی می‌داند که اعضای بدن وظایف خود را به‌درستی انجام دهند^۱ (۴). این مفهوم شامل گیاهان و حیوانات نیز می‌شود. در مقابل صحت، مرض قرار دارد که به‌معنای ناتوانی اعضا در انجام وظایف خود است^۲ (۵). محمدصالح مازندرانی نیز صحت را حالتی می‌داند که کارها به‌خوبی انجام می‌شوند و در مسیر کمال قرار می‌گیرند^۳ (۶). سلامت تنها به نبود بیماری محدود نمی‌شود؛ فردی ممکن است از نظر جسمی سالم باشد اما از نظر روانی یا اجتماعی سالم نباشد^۴ (۷). تمرکز بر بیماری می‌تواند جنبه‌های دیگر سلامت را نادیده بگیرد^۵ (۷). سلامت و بیماری به شرایط فیزیولوژیک و همچنین افکار و هیجانات فرد وابسته‌اند^۶ (۷). سازمان جهانی بهداشت سلامت را تأمین رفاه کامل جسمی، روانی و اجتماعی تعریف می‌کند و بر این اساس، فردی که بیماری جسمی ندارد، لزوماً فرد سالمی نیست^۷ (۸).

۲-۱- معنویت

معنویت به‌معنای معنوی‌بودن و حالتی از نفس و باطن انسان است^۸ (۹). تعاریف معنویت گسترده و متنوع است و می‌تواند از رابطه انسانی تا جست‌جوی معنای وجودی و احساس تعلق به چیزی فراتر از خود را شامل شود^۹ (۱۰). معنویت برای هر فرد بسته به نگرش و جهان‌بینی‌اش معانی متفاوتی دارد و حتی زندگی بدون خدا نیز می‌تواند برای برخی معنا دار باشد. این نظرات را می‌توان در دو رویکرد کلی دسته‌بندی کرد: الف) معنویت به‌عنوان مفهوم عام معنایابی؛ و ب) معنویت به‌عنوان پیوستگی با خدا^{۱۰} (۱۱).

۳-۱- سلامت معنوی

۱) ج ۲، ص ۱۰۵۷
 ۲) ج ۱، ص ۲۶
 ۳) ج ۹، ص ۷۱
 ۴) ص ۹
 ۵) ص ۱۰
 ۶) ص ۱۲
 ۷) ص ۲۲۹
 ۸) ص ۱۵۴۵
 ۹) ص ۵ تا ۸
 ۱۰) ص ۳ و ۴

۱۱) ص ۱۱ و ۱۲

۱۲) Fernando & Chowdhury

۱۳) ص ۲۱۴ تا ۲۱۵

۱۴) ص ۱۴۰ تا ۱۴۲

۱۵) ص ۵۰ و ۵۱

۱۶) ص ۱۲ و ۱۳

را هدایت کند، از آنچه خورشید بر آن تابیده برای تو بهتر است»^۱ (۱۸). امام علی (ع) نیز فلسفه رسالت انبیا را ارشاد و هدایت مردم می‌داند و می‌فرماید: «فَبَعَثَ فِيهِمْ رُسُلَهُ وَ وَاَتَرَ إِلَيْهِمْ أَنْبِيَاءَهُ؛ لِيَسْتَأْذِنَهُمْ مِيثَاقَ فِطْرَتِهِ وَ يُذَكِّرَهُمْ مَنْسِيَّ نِعْمَتِهِ وَ يَحْتَجُّوا عَلَيْهِمْ بِالتَّبْلِيغِ وَ يُبَيِّنُوا لَهُمْ دَفَائِنَ الْعُقُولِ وَ يُرُوهُمْ آيَاتِ الْمَقْدَرَةِ»؛ «پس [خداوند] فرستادگان خود را میان ایشان برانگیخت و پیامبرانش را یک‌به‌یک به‌سوی آنان فرستاد تا پیمان فطرتش را از آنان بازستانند و نعمت فراموش‌شده خدا را به یادشان آورند و حجت را با تبلیغ بر آنان تمام کنند و اندیشه‌های پنهان آنان را برانگیزانند و نشانه‌های قدرت [الهی] را نشانشان دهند»^۲ (۱۹).

۲-۱-۲- شریعت

حکومت نقش تعیین‌کننده‌ای در تأمین و ارتقای سلامت معنوی جامعه ایفا می‌کند؛ از طریق برنامه‌ریزی آموزشی در مدارس و مراکز علمی، می‌تواند اصول اخلاقی و فضایل معنوی را در نسل آینده تقویت کند و به ترویج آموزه‌های دینی سازنده بپردازد. به‌علاوه، بهره‌گیری از ظرفیت‌های مختلف مانند مساجد، حسینیه‌ها، مدارس و رسانه‌ها زمینه‌ساز گسترش فرهنگ معنویت و رشد سلامت معنوی در سطح کلان اجتماع خواهد بود. دولت همچنین وظیفه دارد با حمایت از نهادهای دینی اعم از مساجد و مراکز مذهبی، به مثابه نهادهای پیشگام در گسترش معنویت، بستر مناسبی برای تعالی اخلاقی و ایجاد سلامت معنوی فراهم آورد. بر همین مبنا، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل سوم، دولت را مکلف کرده است تا محیطی مساعد برای رشد فضایل اخلاقی و ارتقای سلامت معنوی مبتنی بر ایمان و تقوا ایجاد کند و با اشکال گوناگون فساد و آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی مقابله کند (۲۹). بنابراین، برخی از الزامات حاکمیت در زمینه ترویج و تبلیغ آموزه‌های دینی عبارت است از:

۱-۲-۱- افزایش آگاهی دینی

با آموزش مفاهیم بنیادین دین برگرفته از قرآن کریم، سنت پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع)، مردم بهتر می‌توانند مفاهیم ایمان، تقوا و اخلاق را درک کنند و این آگاهی موجب می‌شود تا افراد بتوانند تصمیمات بهتری بگیرند و زندگی خود را بر اساس ارزش‌های اسلامی تنظیم کنند.

۲-۱-۲- تقویت ایمان

وقتی افراد با آموزه‌ها و معارف دین آشنا شوند، احساس قرابت

بخواند و آنها را پاک کند و کتاب و حکمت بیاموزد؛ هر چند پیش از آن، در گمراهی آشکاری بودند» (۱۶).

در تبیین و تفسیر آیه یادشده آمده است که «وَ يُزَكِّهِمْ» به این معنا است که پیامبر (ص) نه‌تنها افراد، بلکه فضای اجتماعی و اجتماع مؤمنان را از آلودگی‌های فکری، اعتقادی و رفتاری پاک می‌کند و با استقرار حکومت الهی، پلیدی و فساد در حیات فردی و اجتماعی آنان جایگاهی نمی‌یابد. درحقیقت، دلدادگی و پیروی از پیامبر، جامعه‌ای سرشار از سلامت معنوی پدید می‌آورد؛ به‌گونه‌ای که پس از آشنایی با وحی و تعلیمات پیامبر، جامعه‌ای نو و متحول که ارزش‌های معنوی در آن حاکم است، شکل می‌گیرد و تپه‌یر نفوس به گسترش پاکی معنوی در سطح جامعه می‌انجامد؛ زیرا بزرگ‌ترین مانع سلامت معنوی جامعه، غلبه نفسانیات و خواسته‌های نادرست در میان مردم است. اهمیت قرار گرفتن «تزکیه» بین «تلاوت» و «تعلیم» در این آیه از این رو است که تکامل معنوی جامعه نیازمند پالایش و تربیت روح‌ها است؛ به‌گونه‌ای که تلاوت کلام الهی جامعه را آماده پذیرش حقایق می‌سازد و تزکیه موجب افزایش قابلیت و ظرفیت جمعی برای دریافت حقیقت و ارزش‌های والا می‌شود و سپس تعلیم الهی موجب افزایش دانش و خرد جمعی می‌گردد. به تعبیر دیگر، بهره‌مندی جامعه از تعالیم پیامبر، نعمتی عظیم است که مقدمات آن نیز با تلاش و هدایت پیامبر فراهم می‌شود؛ بنابراین، بدون تزکیه و آمادگی معنوی، جامعه نمی‌تواند از فواید علم و دانش دینی بهره لازم را ببرد. بر اساس این آیه، جامعه جاهلی به جامعه‌ای اطلاق می‌شود که یا دانا اما بی‌عمل است یا دانا و عمل‌کننده اما آلوده به آفات اخلاقی و اجتماعی است. پیامبر با روش الهی خود، جامعه‌ای می‌سازد که هم به ظاهر دین (احکام) هم به باطن (اسرار) و هم به اخلاق توجه دارد؛ و این رویکرد همه‌جانبه است که سلامت معنوی جامعه را تضمین می‌کند. در فرهنگ توحیدی، حفظ ارزش‌های ایمانی، عمل به احکام، خودسازی اخلاقی و درک اسرار الهی، در کنار هم لازمه سلامت جامعه است. به این ترتیب، در سایه وحی و تربیت نبوی، توان و قابلیت معنوی جامعه افزایش می‌یابد و الگویی از شکوفایی معنوی و اخلاقی برای اجتماعات انسانی به نمایش گذاشته می‌شود.

در روایات معصومین (ع) نیز بر ضرورت ارشاد و هدایت مردم تأکید شده است. پیامبر اکرم (ص) خطاب به امام علی (ع) می‌فرماید: «يا عَلِيُّ، لَأَنَّ يَهْدِي اللَّهُ عَلَى يَدَيْكَ رَجُلًا خَيْرٌ لَكَ بِمَا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ»؛ «ای علی! اگر خداوند به دستان تو انسانی

^۱ ج ۵، ص ۲۸
^۲ خطبه ۱

بیشتری به خداوند پیدا می‌کنند و ایمانشان تقویت می‌شود. این ارتباط عمیق‌تر با خداوند موجب آرامش روحی و روانی خواهد شد.

۳-۲-۱- هدایت جامعه

ترویج صحیح آموزه‌ها موجب هدایت مردم به سوی رفتارهای مثبت اجتماعی نظیر صداقت، انصاف، محبت و همکاری و تعاون خواهد شد. این امر نه تنها فرد بلکه کل جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد و روابط انسانی را تقویت می‌کند.

۴-۲-۱- پیشگیری از انحرافات فکری

با ارائه اطلاعات صحیح در باب دین، حکومت قادر است از گسترش افکار نادرست یا انحرافی که ممکن است منجر به فساد اخلاقی یا اجتماعی شود جلوگیری نماید.

با توجه به این اهداف، ترویج آموزه‌های دینی نه تنها وظیفه‌ای شرعی بلکه ابزاری مؤثر برای ساختن جامعه‌ای سالم‌تر از نظر معنوی است که مسئولیت‌های حاکمیت را بیش از پیش روشن می‌سازد.

۲-۲- مبارزه با فساد و ترویج عدالت

۱-۲-۲- مبانی

قرآن کریم و روایات، فساد را مهم‌ترین مانع و تهدیدکننده سلامت معنوی جامعه معرفی می‌کنند و در مقابل، عدالت را عامل رشد، تعالی و شکوفایی معنویت جمعی می‌دانند. فساد به معنای خروج هر چیزی از مسیر تعادل و اعتدال است^۱ (۲۰). بی‌تفاوت نسبت به کم یا زیاد بودن این انحراف؛ هرگاه فرد یا جامعه‌ای فراتر یا فروتر از میزان درست حرکت کند، سلامت معنوی دچار آسیب می‌شود. در فرهنگ اسلامی، واژه فساد نقطه مقابل صلاح قرار دارد؛ یعنی هرگاه چیزی از صورت سالم و شایسته خود بیرون رود، فاسد شده است و دیگر واجد شرایط رشد معنوی و اخلاقی نیست. در مصادیق عینی و اجتماعی، هنگامی که نفس، بدن یا ساختارهای اجتماعی از وضعیت متعادل خارج شوند و اصول و ارزش‌های الهی زیر پا گذاشته شود، زمینه‌های فساد و نابودی سلامت معنوی مهیا می‌گردد. پس یکی از شاخص‌های جامعه فاسد، دورشدن از اعتدال و حرکت برخلاف طبیعت و فطرت الهی است که قرآن آن را بارها هشدار داده است.

انسان هم می‌تواند موجودی فاسد باشد و نفس انسانی از حدود اعتدالی که خداوند او را بر آن آفریده است (سوره شمس، آیه ۷ و سوره انفطار، آیه ۷) (۱۶) خارج شود؛

^۱ ص ۶۳۶

همچنین می‌تواند انسان مفسدی باشد و فسادگری نماید. خصلت فسادگری در انسان مسئله‌ای است که حتی فرشتگان در هنگام آفرینش حضرت آدم (ع) آن را مطرح می‌کنند (سوره بقره، آیه ۳۰) (۱۶) و خداوند در برابر این مدعای فرشتگان سکوت می‌کند که علامت تأیید است؛ زیرا هرگاه خداوند در قرآن نقل قولی از دیگران داشته باشد، در صورت بطلان و نادرستی سخن، به نقد آن می‌پردازد و بطلان آن را بیان می‌کند؛ ولی در این آیه پس از اشاره فرشتگان به فسادگری انسان، خداوند متعال حرف ایشان را رد نکرده است. مسئله فسادگری انسان و نتیجه آن در آیات دیگر قرآن از جمله سوره شمس نیز تبیین شده است. خداوند متعال می‌فرماید: «وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا»؛ «و قسم به نفس ناطقه انسان و آن که او را نیکو به حد کمال بیافرید، سپس فجور و تقوا (شر و خیرش) را به او الهام کرده است که هر کس نفس خود را پاک و تزکیه کرده، رستگار شده و هر که او را (به کفر و گناه) پلید گرداند، البته (در دو جهان) زیانکار خواهد گشت» (سوره شمس، آیات ۱۰-۷) (۱۶).

آن‌چنان که در این آیات بیان شده است، گرایش انسان‌ها به سوی فجور و تعدی و تجاوز موجب می‌شود تا انسان‌ها نتوانند در مسیر صلاح و اعتدال گام بردارند. از این رو، خداوند متعال در آیه ۲۵ سوره حدید فرموده است: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَيَلْعَلُمَ اللَّهُ مِنْ بُنُورِهِ أَلْغَيْبَ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ»؛ «ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند؛ و آهن را نازل کردیم که در آن نیروی شدید و منافی برای مردم است، تا خداوند بداند چه کسی او و رسولانش را یاری می‌کند بی‌آنکه او را ببینند؛ خداوند قوی و شکست‌ناپذیر است» (سوره حدید، آیه ۲۵) (۱۶).

برخی از مفسران گفته‌اند منظور از میزان در این آیه، خود دین است و برخی گفته‌اند هر چند ممکن است دین را هم شامل شود؛ اما ابزار سنجش خوب و بد است. تلقی دیگر که به ذهن می‌رسد قانون مبتنی بر کتاب آسمانی است. موضوع عدالت اجتماعی هدف میانی انبیای الهی است؛ اما خداوند در این آیه نکته‌ای دیگر اضافه می‌کند و می‌گوید عدالت و مبارزه با فساد باید در کنار هم باشند؛ زیرا دو روی یک سکه هستند و نمی‌توان آنها را از هم جدا کرد؛ بنابراین حکمرانی قرآنی و

رهبری در ادامه، درباره مبارزه با فساد و برقراری عدالت می‌فرماید: «عدالت و مبارزه با فساد، لازم و ملزوم یکدیگرند. فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آنها است و این برای نظامی چون جمهوری اسلامی که نیازمند مشروعیتی فراتر از مشروعیت‌های مرسوم و مبنایی‌تر از مقبولیت اجتماعی است، بسیار جدی‌تر و بنیانی‌تر از دیگر نظام‌ها است. وسوسه مال و مقام و ریاست؛ حتی در غلوی‌ترین حکومت تاریخ یعنی حکومت خود حضرت امیرالمؤمنین (ع) کسانی را لغزند، پس خطر بروز این تهدید در جمهوری اسلامی هم که روزی مدیران و مسئولانش مسابقه زهد انقلابی و ساده‌زیستی می‌دادند، هرگز بعید نبوده و نیست؛ و این ایجاب می‌کند که دستگاهی کارآمد با نگاهی تیزبین و رفتاری قاطع در قوای سه‌گانه حضور دائم داشته باشد و به معنای واقعی با فساد مبارزه کند؛ به‌ویژه در درون دستگاه‌های حکومتی»^۱ (۲۶).

مبارزه با فساد با ایجاد محیطی عادلانه و سالم به رشد معنوی افراد کمک می‌کند؛ بنابراین لازم است حاکمیت به اقدامات زیر مبادرت ورزد:

۱-۲-۲-۲- تأمین عدالت اجتماعی

با توجه به اینکه قرآن کریم در آیات بسیاری بر اهمیت عدالت و لزوم برقراری آن تأکید دارد، حاکمیت اسلامی باید با برقراری نظامی عادلانه زمینه‌ای فراهم نماید تا همه افراد بتوانند بدون تبعیض از فرصت‌ها بهره‌مند شوند و به زندگی مادی و معنوی دسترسی پیدا کنند.

۲-۲-۲-۲- تقویت اعتماد عمومی

وجود فساد موجبات بی‌اعتمادی مردم را به نهادها فراهم می‌آورد. چنانچه حکومت در برابر فساد ایستادگی کند، اعتماد عمومی افزایش می‌یابد و مردم احساس امنیت بیشتری خواهند کرد.

۳-۲-۲-۲- تشویق فعالیت‌های مثبت اجتماعی

حذف یا کاهش رانت و فساد که مانع پیشرفت جامعه می‌شود، زمینه را برای مشارکت فعال‌تر شهروندان فراهم می‌کند.

درنهایت، برقراری عدالت و مبارزه با فساد نه تنها جنبه اقتصادی دارد، بلکه تأثیرات عمیقی بر روحیه جمعی جامعه خواهد داشت؛ زیرا یک محیط سالم باید بر پایه اصول اخلاقی

الهی به دنبال این است که عدالت را برقرار و با فساد مبارزه کند. از این رو، امام علی (ع) نیز به این موضوع اشاره کرده و فرموده است: «جَعَلَ اللهُ سُبْحَانَ الْعَدْلِ قَوَاماً لِلْأَنْامِ وَ تَنْزِيهاً مِنَ الْمَطْلَمِ وَ الْأَثَامِ وَ تَسْنِيَةً لِلْإِسْلَامِ» «خدای سبحان عدالت را مایه استواری انسان‌ها و ستون زندگانی آنها و سبب پاکی از ستمکاری‌ها و گناهان و روشنی چراغ اسلام قرار داد»^۱ (۲۱). همچنین حضرت در جای دیگر فرموده است: «بِالْعَدْلِ تَصْلُحُ الرِّعِيَّةُ» «با عدالت مردمان اصلاح می‌شوند»^۲ (۲۲).

۲-۲-۲- شرایط

مطالعات معتبر نشان می‌دهد که برقراری عدالت اجتماعی و مقابله با فساد، از اصلی‌ترین زمینه‌های ارتقای سلامت معنوی و گرایش مردم به ارزش‌های اخلاقی و معنوی محسوب می‌شود^۳ (۲۳). بر این اساس، دولت‌ها می‌توانند از طریق کاهش فقر و نابرابری و گسترش عدالت اجتماعی و اقتصادی نقش کلیدی در ارتقای سلامت معنوی جامعه ایفا نمایند^۴ (۲۴، ۲۵). زمانی که افراد در جامعه احساس عدالت و برابری را تجربه کنند، پایبندی آنان به ارزش‌های معنوی و اخلاقی تقویت می‌شود. همچنین حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر (مانند افراد بی‌خانمان و دارای ناتوانی جسمی و ذهنی) و ترویج همبستگی اجتماعی، به افزایش روحیه همدلی و تقویت معنویت جمعی منجر خواهد شد.

مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۷، به مناسبت چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی، ذیل بیانیه گام دوم انقلاب، در باب لزوم برقراری عدالت می‌فرماید: «عدالت در صدر هدف‌های اولیه همه بعثت‌های الهی است و در جمهوری اسلامی نیز دارای همان شأن و جایگاه است؛ این، کلمه‌ای مقدس در همه زمان‌ها و سرزمین‌ها است و به‌صورت کامل، جز در حکومت حضرت ولی عصر (ارواح‌افاده) میسر نخواهد شد؛ ولی به‌صورت نسبی، همه‌جا و همه‌وقت ممکن و فریضه‌ای بر عهده همه به‌ویژه حاکمان و قدرتمندان است. جمهوری اسلامی ایران در این راه گام‌های بلندی برداشته است و البته در توضیح و تشریح آن باید کارهای بیشتری صورت گیرد و توطئه‌واژگونه‌نمایی و لاف‌سکوت و پنهان‌سازی که اکنون برنامه جدی دشمنان انقلاب است، خنثی گردد»^۵ (۲۶).

^۱ ج ۱۱، ص ۳۲۰

^۲ ص ۳۴۰

^۳ ص ۳۹

^۴ ص ۴ و ۲۲۵

^۵ ص ۴۳ و ۴۴

^۶ ص ۴۱ تا ۴۲

قوی بنا شود تا بتواند رشد کند.

۲-۳- حمایت از نهادهای دینی و فرهنگی

۱-۳-۲- مبانی

آنچنان که از آیات قرآن کریم برمی آید همه پیامبران مأمور بوده‌اند تا دین الهی را اقامه کنند. از این رو در آیه ۱۳ سوره شوری آمده است: «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ...»؛ «آیینی را برای شما تشریح کرد که به نوح توصیه کرده بود؛ و آنچه را بر تو وحی فرستادیم و به ابراهیم و موسی و عیسی سفارش کردیم این بود که دین را برپا دارید و در آن تفرقه ایجاد نکنید» (۱۶).

بر این اساس، قرآن کریم در تبیین مختصات حاکمان صالح می‌فرماید: «الَّذِينَ إِذَا أَكْفَأُوا فَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَنُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ»؛ «همان کسانی که هرگاه در زمین به آنها قدرت بخشیدیم، نماز را بر پا می‌دارند و زکات می‌دهند و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و پایان همه کارها از آن خداست» (سوره حج، آیه ۴۱) (۱۶).

این آیه ضمن تبیین وظایف حکومت اسلامی در اجرای آموزه‌های دینی، ویژگی رهبران و مسئولان آن را نیز بیان می‌دارد که نماز را برای قرب به پروردگار، زکات را برای گسترش عدالت اجتماعی و امر به معروف و نهی از منکر را برای مبارزه با مظاهر فسق و فجور و زمینه‌سازی برای رشد خوبی‌ها و معنویات باید زنده نگه دارند. طبیعی است که حاکمان این واجبات را بدون ایجاد نهادهای متولی و حمایت از آنان نمی‌توانند به انجام رسانند. امام علی (ع) نیز یکی از وظایف حکومت را برپایی دین می‌داند و می‌فرماید: «اما بعد فاقم للناس الحج و ذكركم بايام الله واجلس لهم العصرين فانت المستفتى و علم الجاهل»؛ «حج را برای مردم به پا دار و روزهای خدا را به یاد آنها بیاور و صبح و عصر برای رسیدگی به امور آنها، مجلس تشکیل بده و به سؤال‌کنندگان [مسائل دینی] پاسخ بگو و جاهلان را تعلیم ده»^۱ (۱۹).

۲-۳-۲- شرایط

حکومت باید از فعالیت‌های نهادهای دینی و فرهنگی که در جهت ارتقای سلامت معنوی جامعه فعالیت می‌کنند، حمایت کند. بر این اساس، حکومت اسلامی باید از طریق مجموعه اقدامات مدیریتی و فعالیت‌های مستمر برنامه‌ریزی،

سازماندهی، هماهنگی، رهبری، کنترل و نظارت و تربیت دینی را در گستره جامعه محقق سازد.

حمایت دولت از برگزاری رویدادهای مذهبی و معنوی نظیر اعیاد مذهبی و فرهنگی می‌تواند فضای معنوی جامعه را تقویت کند. همچنین دولت می‌تواند از تولیدات هنری و فرهنگی که ارزش‌های معنوی و اخلاقی را ترویج می‌دهند، حمایت کند. از این جهت، در قوانین مربوط به برنامه‌های پنج‌ساله توسعه در جمهوری اسلامی، دولت مکلف شده است که در کنار مراکز فرهنگی، آموزشی و تحقیقاتی کشور، به مراکز دینی و فرهنگی نیز توجه ویژه داشته باشد و به‌منظور استفاده از ظرفیت آنها در ترویج فرهنگ اسلامی و تأمین نیازهای فکری، از آنها حمایت بیشتری نماید.

نهادهای دینی مانند مساجد، حسینیه‌ها، هیئت‌های مذهبی و مراکز فرهنگی نهادهایی هستند که افراد می‌توانند در آنجا به یادگیری آموزه‌های دین بپردازند و با یکدیگر تعامل کنند. این نهادها همچنین فضایی برای برگزاری مراسم مذهبی، دعا و نیایش فراهم می‌کنند که موجب تقویت ایمان فردی و جمعی می‌شود. حکومت باید با تخصیص منابع مالی، تسهیلات قانونی و ایجاد فضای امن برای فعالیت‌های این نهادها، از آنها حمایت کند. حمایت از نهادهای دینی نه تنها موجب ارتقای سلامت معنوی جامعه می‌شود؛ بلکه بستری مناسب برای تربیت نسل آینده فراهم می‌کند تا آنان نیز بتوانند در مسیر تعالی معنوی گام بردارند.

۲-۴- ارتقای اخلاق و رفتار اسلامی در جامعه

۱-۴-۲- مبانی

تربیت اخلاقی از مهم‌ترین اهداف بعثت انبیا است و جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ اسلامی به‌ویژه سیره معصومین (ع) دارد. دین اسلام همواره بر اهمیت اخلاق و رفتار نیک تأکید دارد. «تزکیه» که به‌معنای پاک‌کردن نفس از رذایل و آراستن آن به فضایل اخلاقی است، در آیاتی از قرآن کریم در کنار تعلیم کتاب و حکمت، از اهداف رسالت پیامبر (ص) به شمار آمده است (سوره بقره، آیه ۵۱؛ سوره آل عمران، آیه ۶۴ و سوره جمعه، آیه ۲) (۱۶). در آیات قرآن کریم، تزکیه مایه رستگاری انسان در حیات اخروی معرفی شده است (سوره اعلی، آیه ۴ و سوره شمس، آیه ۱) (۱۶). بر این پایه، پیش از هر سخن باید به این حقیقت توجه کرد که آراستن مردم به اخلاقی شایسته از جمله اهداف اصلی در تعلیم قرآنی و رسالت پیامبر اکرم (ص) بوده است.

در قرآن کریم انسان بارها به‌سبب اخلاق ناپسند نکوهش

^۱ نامه ۶۷

حسادت‌ها، بخل‌ها، سوءظن به یکدیگر وارد شد -وقتی این رذائل اخلاقی به میان آمد- زندگی سخت خواهد شد؛ فضا تنگ خواهد شد؛ قدرت تنفس سالم از انسان گرفته خواهد شد؛ لذا در قرآن کریم در چند جا -«یَرْكَبُهُمْ وَيَعْلَمُهُم الْكِتَابُ وَالْحِكْمَةُ»- تزکیه که همان رشد اخلاقی دادن است، جلوتر از تعلیم آمده است» (۲۶).

۲-۴-۲- شریط

مطابق آنچه آمد، دولت اسلامی هم باید خود جامع فضایل، نیکی‌ها و محاسن اخلاقی و عقلی باشد و هم در مقام اجرا، همه آنها را در جامعه محقق سازد؛ هم مدافع و حامی ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی و دینی باشد هم شرایط را برای تحقق کمالات انسانی، عبادت و عبودیت و تقرب به خدا به کار گیرد و جامعه را زنده و انسانیت انسان را احیا کند. دولت اسلامی موظف به تأمین رشد اخلاقی و عقلی مبتنی بر دین و تکامل و تعالی انسان‌ها و آزادی او است. بدین‌سان، حکومت باید با وضع قوانین و مقررات و همچنین با ترویج فرهنگ اخلاقی، زمینه را برای ارتقای اخلاق و رفتار اسلامی در جامعه فراهم کند. از این‌رو، اصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران چنین اظهار می‌دارد که دولت موظف است «محیط مساعدی را برای رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان و تقوا» (۲۹) ایجاد نماید. بر این اساس، برخی از الزامات حاکمیت اسلامی در این زمینه عبارت است از:

۱-۲-۴-۲- تقویت ارزش‌های اخلاقی

با ترویج رفتارهای نیکو مانند صداقت، احترام، همدلی و انصاف حکومت می‌تواند فضایی را فراهم کند که افراد تشویق شوند تا این ارزش‌ها را در زندگی روزمره خود پیاده‌سازی کنند.

۲-۲-۴-۲- ایجاد قوانین حمایتی

وضع قوانین و مقرراتی که بر اساس اصول اسلامی تدوین شده باشد می‌تواند به تقویت رفتارهای مثبت کمک کند. برای مثال قوانینی که تبعیض یا بی‌احترامی نسبت به دیگران را منع می‌کند.

۳-۲-۴-۲- آموزش عمومی

برنامه‌های آموزشی در مدارس و مراکز فرهنگی باید شامل آموزش‌های اخلاقی باشد تا نسل جدید با اهمیت رفتارهای خوب آشنا شوند و آنها را در زندگی خود عملی سازند.

تلاش‌های فوق‌نه‌تنها موجب ارتقای سلامت معنوی فردی خواهد شد؛ بلکه موجب شکل‌گیری جامعه‌ای سالم‌تر، عادلانه‌تر و متعهدتر به اصول انسانی نیز خواهد شد.

۲-۵- ترویج همبستگی اجتماعی

شده و صفاتی چون ستمکاری، ناسپاسی، شتاب‌زدگی و نادانی به‌طور عام به انسان نسبت داده شده است (سوره ابراهیم، آیه ۴؛ سوره اسراء، آیه ۱؛ سوره احزاب، آیه ۲ و سوره یوسف، آیه ۳) (۱۶). در مقام تحلیل این آیات، می‌توان گفت که انسان از دیدگاه قرآن، موجودی است که همواره آمادگی انحراف از جاده صواب و گرایش به کردار ناپسند را دارد و نیرویی پرتوان باید تا او را از این انحراف بازدارد.

دستورهای اخلاقی در قرآن کریم آن اندازه گسترده است که مطرح‌کردن و تحلیل یک‌یک آنها در این مقال امکان‌پذیر نخواهد بود. برخی از این دستورها عبارت است از: عدالت‌ورزی (سوره مائده، آیات ۲ و ۵) (۱۶)، صبر (سوره بقره، آیه ۵۳؛ سوره فرقان، آیه ۳؛ سوره شوری، آیه ۳ و سوره مزمل، آیه ۳) (۱۶)، رحمت و مهربانی (سوره بلد، آیه ۶) (۱۶)، نیکی به والدین (سوره بقره، آیه ۱۷۶)، صلۀ رحم (سوره بقره، آیه ۷ و سوره محمد، آیه ۲)، انفاق و یاری به مستمندان (سوره انسان، آیه ۶) (۱۶) و وفای به عهد و ادای امانت (سوره بقره، آیه ۸۳) (۱۶).

در روایات معصومین (ع) نیز بر اخلاق و رفتار نیک تأکید فراوان شده است؛ تا آنجا که رسول اکرم (ص) فلسفه بعثت خود را به کمال رساندن اخلاق می‌داند و در این باب می‌فرماید: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»؛ «به‌راستی که من برای به کمال رساندن مکارم اخلاق مبعوث شده‌ام»^۱ (۲۷). این حدیث به این معنا است که رسول خدا (ص) مبعوث شده‌اند تا مکرمات و فضیلت‌های اخلاقی را در میان مردم کامل کنند. امام صادق (ع) نیز در این باب می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَصَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ، فَأَمَّا بُعِثْنَا لَأَتَمِّمَنَّكُمْ، فَإِنَّ كَانَتْ فِكْرُكُمْ فَأَحْمَدُوا اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ وَارْتَبِعُوا إِلَيْهِ فِي الزِّيَادَةِ مِنْهَا»؛ «خدای تبارک و تعالی، رسول خدا صلی الله علیه و آله را به مکارم اخلاق مخصوص گردانید. پس شما نیز خود را بیازمایید، اگر این صفات در شما بود خدای عزوجل را سپاس گویند و از خدا این مکارم را بیشتر بخواهید»^۲ (۲۸).

مقام معظم رهبری در بیانات خود در تاریخ ۲۹ تیرماه ۱۳۸۸ درباره اهمیت والای اخلاق در جامعه می‌فرماید: «اخلاق آن هوای لطیفی است که در جامعه بشری اگر وجود داشت، انسان‌ها می‌توانند با تنفس آن، زندگی سالمی داشته باشند. اخلاق که نبود، بی‌اخلاقی وقتی حاکم شد، حرص‌ها، هوای نفس‌ها، جهالت‌ها، دنیاطلبی‌ها، بغض‌های شخصی،

^۱ ص ۸

^۲ ص ۲۹۰

۱-۵-۲- مبانی

همبستگی اجتماعی یکی از مهم‌ترین لوازم سلامت معنوی است؛ از این رو، قرآن کریم پیروان خود را به این مقوله مهم دعوت کرده و نجات آنان را در الفت و همبستگی دانسته و فرموده است: «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ فُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»؛ «و همگی به ریسمان خدا (قرآن و اسلام و هر گونه وسیله وحدت) چنگ زنید و پراکنده نشوید و نعمت (بزرگ) خدا را بر خود، به یاد آرید که چگونه دشمن یکدیگر بودید و او میان دل‌های شما الفت ایجاد کرد و به برکت نعمت او برادر شدید و شما بر لب حفره‌ای از آتش بودید، خدا شما را از آن نجات داد؛ این چنین، خداوند آیات خود را برای شما آشکار می‌سازد؛ شاید پذیرای هدایت شوید» (سوره آل عمران، آیه ۱۰۳) (۱۶).

در آیات ۲۳ تا ۲۵ سوره اسراء نیز به مسئله همبستگی اجتماعی در جامعه اشاره شده است. خداوند متعال در این آیات می‌فرماید: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْنِيهِمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا رَبُّكُمْ أَغْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِن تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأُولَآئِينَ عُقُوبًا»؛ «و پروردگارت فرمان داده جز او را نپرستید! و به پدر و مادر نیکی کنید! هرگاه یکی از آن دو، یا هر دوی آنها، نزد تو به سن پیری رسند، کمترین اهانتی به آنها روا مدار و بر آنها فریاد مزین و گفتار لطیف و سنجیده و بزرگووارانه به آنها بگو و همیشه پر و بال تواضع و تکریم را با کمال مهربانی نزدشان بگستران و بگو: پروردگارا، چنانکه پدر و مادر، مرا از کودکی (به مهربانی) بپروردند، تو در حق آنها رحمت و مهربانی فرما. خدایتان به آنچه در دل‌های شماست داناتر است؛ اگر همانا در دل اندیشه صلاح دارید خدا هر که را با نیت پاک به درگاه او تضرع و توبه کند البته خواهد بخشید» (سوره اسراء، آیات ۲۳-۲۵) (۱۶).

آیات یادشده به روابط عاطفی فرزندان با والدین و حفظ حریم آنان اشاره دارد. از آنجایی که هر یک از فرزندان معمولاً عضوی از یک خانواده هستند، همان‌گونه که از فرزندان خود احترام دریافت می‌کنند، به والدین خود احترام می‌گذارند. این آیات به اهمیت روابط عاطفی بین فرزندان و والدین و ضرورت حفظ حرمت و احترام به والدین اشاره دارد. از آنجاکه هر یک از فرزندان معمولاً عضوی از یک خانواده‌اند، همان‌طور

که احترام و حمایت دریافت می‌کنند، موظف‌اند به والدین خود نیز احترام بگذارند. همان‌گونه که علامه طباطبایی تصریح می‌کند، اگر این نوع رابطه عاطفی و پیوستگی میان نسل‌ها در جامعه کم‌رنگ شود، بنیان جامعه انسانی به خطر می‌افتد^۱ (۳۰) و سبب تزلزل پیوندهای اجتماعی خواهد شد^۲ (۳۱). بر این اساس، ضروری است که نسل‌های نو با نسل‌های گذشته پیوند برقرار کنند و از آنان حمایت نمایند. نکته قابل توجه این است که حمایت والدین از فرزندان ریشه‌ای غریزی و فطری دارد و به‌طور طبیعی رخ می‌دهد، اما حمایت فرزندان از والدین ممکن است با تأثیرپذیری از شرایط اجتماعی و فرهنگی دچار ضعف شود. به همین دلیل، یادآوری و تقویت این ارزش و تبدیل آن به یک هنجار اجتماعی، برای بقای سلامت معنوی و انسجام جامعه ضرورت می‌یابد^۳ (۳۲). با به رسمیت شناختن این ارزش در سطح جامعه، حمایت بین والدین و فرزندان به یک هنجار عمومی بدل می‌شود^۴ (۳۳). در نتیجه، فاصله و شکاف نسلی کاهش می‌یابد و از تبدیل تفاوت‌های نسلی به گسست و واگرایی اجتماعی (که خود مانع همبستگی جمعی است) جلوگیری می‌شود^۵ (۳۴). این فرایند عاملی تعیین‌کننده در استمرار و تقویت سلامت معنوی و همبستگی اجتماعی به شمار می‌رود^۶ (۳۵، ۳۶).

در روایات معصومین (ع) نیز همبستگی اجتماعی مایه رحمت و سعادت انسان‌ها معرفی شده است. رسول خدا (ص) در این باره می‌فرماید: «الْجَمَاعَةُ رَحْمَةٌ وَالْفُرْقَةُ عَذَابٌ»؛ «وحدت مایه رحمت و تفرقه موجب عذاب است»^۷ (۳۷). امام علی (ع) نیز می‌فرماید: «ایاکم و التفرقة فإذا نزلتم فانزلوا جميعا و إذا ارتحلتم فارتحلوا جميعاً»؛ «از تفرقه و جدایی بپرهیزید، سپس هرگاه در جایی فرود آمدید، همگی فرود آیدید و هرگاه کوچ کردید، با هم کوچ کنید»^۸ (۱۹). حضرت در جایی دیگر می‌فرماید: «فإن يد الله علي الجماعة و اياكم و الفرقة فإن الشاذ من الناس للشيطان، كما أن الشاذ من الغنم للذئب»؛ «دست خدا بر سر جماعت است، از تفرقه بپرهیزید؛ زیرا شخص تک‌رو، شکار شیطان است همان‌گونه که گوسفند تک‌رو، طعمه گرگ است»^۹ (۲۵).

^۱ ج ۱۳، ص ۸۰

^۲ ص ۸۵۷

^۳ ص ۱۰۶۹

^۴ ج ۴، ص ۲۲۲۱

^۵ ص ۱۹۰ تا ۱۹۱

^۶ ج ۶، ص ۲۲۱؛ جلد ۱۷، صص ۱۴۶ تا ۱۴۷

^۷ ج ۲، ص ۲۰۲۴

^۸ وصیت ۱۱

^۹ ج ۸، ص ۱۱۲

سلامت معنوی جامعه خواهد شد. برخی از الزامات حاکمیت در این زمینه عبارت است از:

۱-۲-۵-۲- ایجاد حس مسئولیت اجتماعی

آموزش مبانی دین حس مسئولیت نسبت به دیگران را در افراد ایجاد می‌کند که آنان را ترغیب می‌کند تا در جهت رفع مشکلات اجتماعی تلاش کنند.

۲-۲-۵-۲- تقویت انسجام اجتماعی

زمانی که افراد جامعه مشترکاً بر اساس مجموعه‌ای از ارزش‌ها عمل کنند، انسجام بیشتری میان اعضای جامعه شکل می‌گیرد که منجر به کاهش تنش‌ها خواهد شد.

بحث و نتیجه‌گیری

سلامت معنوی جامعه به‌عنوان یکی از ارکان پیشرفت و تعالی، نیازمند توجه جدی و مسئولیت‌پذیری همه‌جانبه حکومت اسلامی است. وظایف حاکمیت اسلامی تنها به حوزه اقتصاد و رفاه مادی مردم محدود نمی‌شود، بلکه توسعه ابعاد معنوی انسان‌ها و رشد ارزش‌های الهی در متن جامعه جایگاهی اساسی دارد. یکی از اصلی‌ترین رسالت‌های حکومت اسلامی، فراهم‌آوردن شرایطی است که مردم بتوانند معنویت، تقوا، اخلاق و همبستگی اجتماعی را در زندگی فردی و جمعی تجربه و تمرین کنند. این امر از طریق ترویج آموزه‌های دینی، مبارزه با فساد، تحقق عدالت اجتماعی، حمایت مؤثر از نهادهای فرهنگی و دینی و توجه ویژه به رشد اخلاق اسلامی در جامعه امکان‌پذیر خواهد بود. سلامت معنوی جامعه پیوندی عمیق با سلامت روان، امنیت اجتماعی و رشد خلاقیت انسانی دارد. اگر شهروندان در محیطی توأم با عدالت، همدلی و ترویج ارزش‌های معنوی رشد کنند، حس امنیت و آرامش درونی ایشان تقویت می‌شود و در نتیجه افراد می‌توانند استعدادهای بالقوه خود را شکوفا سازند و نقش مؤثری در بهبود فضای اجتماعی ایفا کنند. از سوی دیگر، خانواده‌ها، نهادهای مدنی و خود مردم نیز باید نسبت به تقویت سلامت معنوی حساس و فعال باشند. مشارکت مسئولانه این عوامل، هم‌افزایی لازم را برای ساختن جامعه‌ای اخلاق‌مدار و پویا فراهم می‌کند. در نهایت، موفقیت در تضمین سلامت معنوی، فقط با ایفای نقش فعال حکومت اسلامی ممکن نیست، بلکه نیازمند بستری است که در آن آحاد جامعه اعم از دولت، نهادهای مردمی، خانواده‌ها و افراد همکاری و تعامل سازنده داشته باشند. چنین جامعه‌ای نه تنها در جنبه‌های مادی رشد می‌کند، بلکه در عرصه معنوی و روحانی نیز تعالی می‌یابد و

امام صادق (ع) در باب لزوم همبستگی و وحدت مسلمانان می‌فرماید: «مَنْ خَلَعَ جَمَاعَةَ الْمُسْلِمِينَ قَدَرَ شَيْراً، خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِيمَانِ مِنْ عُنُقِهِ»؛ «کسی که از اجتماع مسلمین به اندازه یک وجب دوری گزیند، ریسمان ایمان را از گردن خود برداشته (ایمان خود را از دست داده) است»^۱ (۳۸). امام باقر (ع) نیز در این باره می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ خَلَقَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ طِينَةِ الْجَنَانِ وَ أُجْرِي فِيهِمْ مِنْ رِيحِ رُوحِهِ فَلِذَلِكَ الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ لِأَيُّبِهِ وَ أُمِّهِ فَإِذَا أَصَابَ رُوحاً مِنْ تِلْكَ الْأَرْوَاحِ فِي بَلَدٍ مِنَ الْبُلْدَانِ حَزَنٌ، حَزَنَتْ هَذِهِ لِأَنَّهَا مِنْهَا»؛ «خداوند، مؤمنان را از خاک بهشت آفرید و از روح خود در آنان دمید؛ از این‌رو، مؤمن با مؤمن برادر پدر و مادری است. پس هرگاه که به یکی از آنان در دیاری اندوهی برسد، دیگری هم در غم او اندوهگین می‌شود»^۲ (۱۸). از این‌رو، پیشوایان دینی همواره توصیه کرده‌اند که با رفق و مدارا، همبستگی اجتماعی را حفظ کنید. رسول خدا (ص) می‌فرماید: «مُدَارَاةُ النَّاسِ نِصْفُ الْإِيمَانِ، وَالرِّفْقُ بِهِمْ نِصْفُ الْعَيْشِ»؛ «مدارا کردن با مردم نصف ایمان است و نرمی و مهربانی کردن با آنان نصف زندگی است»^۳ (۱۸).

۲-۲-۵-۲- شرایط

با عنایت به آنچه گفته شد، حکومت دینی باید همواره در جهت ایجاد همبستگی اجتماعی و ایجاد روحیه نوع‌دوستی و الفت بین افراد جامعه تلاش کند و از به‌وجود آمدن تفرقه و اختلاف جلوگیری کند. حاکمیت با تشویق شهروندان به فعالیت‌های داوطلبانه و خیریه، می‌تواند با ایجاد شرایط برای مشارکت اجتماعی و خیریه، حس مسئولیت‌پذیری و معنویت را در میان مردم تقویت کند. همچنین دولت می‌تواند با حمایت از خانواده و تقویت و حمایت آن نهاد، بستر اصلی تربیت اخلاقی و معنوی را فراهم سازد. از این‌رو، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ذیل مورد ۱۵ در اصل سوم، با تأکید بر این موضوع، دولت را ملزم دانسته است تا محیط مساعدی را برای رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان و تقوا ایجاد؛ و با کلیه مظاهر فساد و تباهی مبارزه کند. همچنین ذیل اصل ۱۰، ۲۱ و ۴۳، به اهمیت نهاد خانواده و لزوم حمایت از آن تأکید مضاعف دارد (۲۹).

مسئلاً ایجاد محیط اجتماعی سالم که در آن افراد احساس تعلق کنند و به یکدیگر کمک کنند، موجب افزایش روحیه تعاون، محبت و احترام متقابل می‌شود که خود موجب ارتقای

^۱ ج ۵، ص ۳۷۷

^۲ ج ۲، ص ۱۶۶

^۳ ج ۲، ص ۱۱۷

معنوی جامعه، بنیادی‌ترین گام برای پیشرفت و پایداری تمدن اسلامی به شمار می‌آید.

بستری برای سعادت فردی و اجتماعی و درنهایت رستگاری اخروی فراهم می‌آورد. بنابراین، سرمایه‌گذاری بر سلامت

الزامات حاکمیت در جهت تأمین سلامت معنوی		
«لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (سوره آل عمران، آیه ۱۶۴) (۱۶).	کتاب	مبنای
قال رسول الله (ص): يا علي، لأن يهدي الله على يدك رجلاً خيراً لك بما طلعت عليه الشمس.	سنت	مبنای
افزایش آگاهی دینی، تقویت ایمان، هدایت جامعه و پیشگیری از انحرافات فکری	شرایط	
«وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا» (سوره شمس، آیات ۱۰-۷). لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ (سوره حدید، آیه ۲۵) (۱۶).	کتاب	مبنای
مبارزه با فساد و ترویج عدالت	سنت	مبنای
امام علی (ع): «بِالْعَدْلِ تَصْلُحُ الرَّعِيَّةُ»؛ «با عدالت مردمان اصلاح می‌شوند».	شرایط	
تأمین عدالت اجتماعی، تقویت اعتماد عمومی و تشویق فعالیت‌های مثبت اجتماعی		
«شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ» (سوره شوری، آیه ۱۳) (۱۶)؛ «الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ غَافِقٌ» (سوره حج، آیه ۴۱) (۱۶).	کتاب	مبنای
حمایت از نهادهای دینی و فرهنگی	سنت	مبنای
امام علی (ع): «اما بعد فاقم للناس الحج و ذكرهم بايام الله واجلس لهم العصرين فانتم المستفتي و علم الجاهل».	شرایط	
تخصیص منابع مالی، تسهیلات قانونی و ایجاد فضای امن برای فعالیت‌های نهادهای دینی: مساجد، حسینیه‌ها، هیئات مذهبی و مراکز فرهنگی		
سوره بقره، آیات ۵۱، ۵۳، ۸۳؛ سوره آل عمران، آیه ۶۴؛ سوره جمعه، آیه ۲؛ سوره اعلی، آیه ۴؛ سوره شمس، آیه ۱ و سوره ابراهیم، آیه ۴ (۱۶).	کتاب	مبنای
ارتقای اخلاق و رفتار اسلامی	سنت	مبنای
قال رسول الله (ص): «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ».	شرایط	
تقویت ارزش‌های اخلاقی، ایجاد قوانین حمایتی و آموزش عمومی		
«وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ فُلُوكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» (سوره آل عمران، آیه ۱۰۳) (۱۶)	کتاب	مبنای
ترویج همبستگی اجتماعی	سنت	مبنای
قال رسول الله (ص): «الجماعه رحمة والفرقة عذاب»؛ وحدت مایه رحمت و تفرقه موجب عذاب است» (۳۰).	شرایط	
ایجاد حس مسئولیت اجتماعی و تقویت انسجام اجتماعی		

می‌توانند با ایجاد بسترهای حمایتی جهت تقویت نهادهای دینی، توسعه آموزش‌های اخلاقی و ترویج همبستگی اجتماعی، نقش مؤثرتری در ارتقای سلامت معنوی ایفا کنند.

محدودیت‌های پژوهش

این پژوهش به‌دلیل ماهیت کیفی و تمرکز بر تحلیل منابع کتابخانه‌ای و اسناد دینی و همچنین تفسیرهای مختلف، ممکن است با محدودیت‌هایی مواجه باشد.

قدردانی

نویسندگان مراتب سپاس خود را از استادان محترم، همکاران پژوهشی و تمامی افرادی که در تهیه، تدوین و ارزیابی مقاله نقش داشته‌اند، ابراز می‌دارند.

پیشنهاد‌های پژوهش

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی با رویکردهای میدانی و ترکیبی به بررسی تأثیر راهبردهای حاکمیتی بر سلامت معنوی جامعه بپردازند. همچنین سیاست‌گذاران و مدیران

حامی مالی

4(14):1-26. (Full Text in Persian)

12. Azizi F. Spiritual Health. 1 ed. Tehran: Publications of Shahid Beheshti University of Medical Sciences and Health Services; 2018. (Full Text in Persian)

13. World Health Organization. Review of the Constitution, EB 10 1/7. 1997.

14. Fernando M, Chowdhury RM. The relationship between spiritual well-being and ethical orientations in decision making: An empirical study with business executives in Australia. *Journal of business ethics*. 2010;95(2):211-25.

15. Yousofi H, Abdolkarimi Natanzi M. Perfection of the Universe and Signs That Lead One to Spiritual Health. *Iranian Journal of Culture and Health Promotion*. 2019;3(2):139-45. (Full Text in Persian)

16. The Holy Quran. Translation by Makarem Shirazi. Tehran: Office of Historical and Islamic Studies; 2001.

17. Abolghasemi MJ. Semantics of Spiritual Health and its Religious Scope. *Journal of Medical Ethics*. 2012;6(20):45-68. (Full Text in Persian)

18. Kulayni MiYqA-K. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1990. (Full Text in Persian)

19. Nahj ul-Balāghah. Translation by Muhammad Dashti. Qom: Mojtaba; 2000. (Full Text in Persian)

20. Raghīb Isfahānī H. al-Mufradāt fi Gharib al-Qur'an. Beirut: Dar al-Qalam and Dar al-Sham; 1991. (Full Text in Arabic)

21. Nuri HiMT. Mustadrak al-Wasā'il wa Mustanbit al-Masā'il. Beirut: Ahl al-Bayt Institute for Reviving Heritage; 1987. (Full Text in Arabic)

22. Tamimi Amidi A. Tashnīf Gharar al-Hikam wa Durar al-Kalim. Qom: Maktab al-I'lam al-Islam; 1987. (Full Text in Persian)

23. Marmot M, Wilkinson R. Social determinants of health: Oup Oxford; 2005.

24. Koenig HG. Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *International Scholarly Research Notices*. 2012;2012(1):278730.

25. Larson JS, Larson L. Spirituality's impact on health. *Dialog*. 2023;42(4):219-32.

26. Khamenei SA. The Second Step Statement. 2018.

27. al-Ṭabrisī ANa-H. Makarim al-akhlaqh. Tehran; 1999. (Full Text in Persian)

28. Ibn Abī al-Hadīd I. Sharh Nahj al-Balāghah. Qom: Ismailian Publishing Institute; 1999. (Full Text in Persian)

29. Constitution of the Islamic Republic of Iran. Tehran: Majd Publications; 1999. (Full Text in Persian)

30. Tabatabai SMH. al-Mīzān fi Tafsir al-Qur'an. Qom:

بنا بر اظهار مؤلفان مقاله، این پژوهش حامی مالی نداشته و با هزینه شخصی مؤلفان نگاشته شده است.

تضاد منافع

مؤلفان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی درباره این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

مشارکت مؤلفان

طراحی پژوهش، نگارش و بازنگری مقاله: مؤلف اول؛ و جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها و و بازنگری مقاله: مؤلف دوم.

References

- Zahiri AR. Dowlat-e Akhlaghi dar Aray-e Siasiy-e Imam Khomeini (RA). *Matin J*. 2003;5(21). (Full Text in Persian)
- Tabatabai SMH. *Usul-e Falsafeh va Ravesh-e Realism*. Tehran: Sadra; 1991. (Full Text in Persian)
- Ansari Mahyari AR, Esfandiarzadeh H, Badrgerami MR, Bazvand P. The Role of Governments in Guaranteeing the Right to Spriritual Health. *Health Law Journal*. 2023;1(1):1-15. (Full Text in Persian)
- al-Tehānavi MA. *Kashaf al-Istilahāt al-Funūn*. Lebanon: Maktabah Lebanon; 1996. (Full Text in Arabic)
- Avicenna H. *al-Qanun fi al-Tibb*, translated by Abdolrahman Sharafkandi. Tehran: Soroush; 2010. (Full Text in Persian)
- Saleh Mazandarani MM. *Sharh Usul al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1991. (Full Text in Persian)
- Dimatteo MR. *Health Psychology*, translated by Mohammad Kavyani Tehran: Samt; 2008. (Full Text in Persian)
- Shams M, Karimi Shahanjirini A. *Dictionary of Terms and Concepts in Health Education and Promotion*. 1 ed. Tehran: Tandis; 2007. (Full Text in Persian)
- Bostani FA. *Alphabetical Dictionary*, translated by Reza Mahyar. 2 ed. Tehran: Office of Islamic Publications; 1996. (Full Text in Persian)
- Damari B. *Spiritual Health*. 1 ed. Tehran: Publications of Medicine and Society; 2009. (Full Text in Persian)
- Sam Aram E, Hezarjaribi J, Fadakar MM, Karami MT, Shamsaei MM. *Spiritual Health: Framework, Scope, and Components Based on The Teachings of Islam*. *Social Development & Welfare Planning*. 2013;

Office of Publications of the Society of Teachers of the Seminary; 1999. (Full Text in Persian)

31. Bengtson VL, Roberts RE. Intergenerational solidarity in aging families: An example of formal theory construction. *Journal of Marriage and the Family*. 1991;856-70. (Full Text in Persian)

32. Silverstein M, Gans D, Yang FM. Intergenerational support to aging parents: The role of norms and needs. *Journal of Family Issues*. 2006;27(8):1068-84. (Full Text in Persian)

33. Shadhili Qutb SI. *Fi Zilal al-Qur'an*. Beirut: Dar al-Shuruq; 2027. (Full Text in Arabic)

34. Putnam RD. *Bowling alone: America's declining social capital*. The city reader: Routledge; 2015. p. 188-96.

35. Modarresi SMT. *Min Huda al-Qur'an*. Tehran: Dar al-Mahabba al-Husayn (AS); 1998. (Full Text in Persian)

36. Sadeqi Tehrani M. *Al-Furqan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Islamic Culture; 2025. (Full Text in Arabic)

37. Muqtai AiHa-D. *Kanz al-Ummāl fi Sunan al-Aqwal wa al-Af'al*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah; 1998. (Full Text in Arabic)

38. Hurr al-'Amili MiH. *Wasā'il al-Shi'ah*. Qom: Ahl al-Bayt Institute for Reviving Heritag; 1416. (Full Text in Persian)